

Література

1. Землеустрій : Підручник. / А. М. Третяк – Херсон: Олді-плюс, 2014.– 520 с.
2. Кухтин П. В. Землеустройство как механизм управления природными ресурсами [Електронний ресурс] / П. В. Кухтин, А. О. Сухарёв, А. Б. Мотгаева – Режим доступу : <https://cyberleninka.ru/article/n/zemleustroystvo-kak-mehanizm-upravleniya-zemelnyimi-resursami>
3. Музика С. М. Землеустрій – основа управління земельними ресурсами / С. М. Музика, М. В. Музика — Режим доступу : http://kadastrpdatu.at.ua/publ/novini/zemleustrij_osnova_upravlinnja_zemelnimi_resursami/2-1-0-70
4. Третяк А. М., Прядка Т. М., Гетманьчик І. П. Історія земельних відносин і землеустрою в Україні : [текст] підручник / Третяк А. М., Т. М. Прядка, І. П. Гетманьчик. – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2017. – 420 с.
5. Третяк А. М., Третяк В. М. Землеустрій в Україні: впорядкування землеволодінь і землекористувань та організація території сільськогосподарських підприємств : [монографія]. / А. М. Третяк, В. М. Третяк. – Херсон : Грінь Д. С., 2016. – 192 с.
6. Третяк А. М., Третяк В. М., Гунько Л. А., Лобуцько Ю. В. Організація землекористування структурних елементів екомережі України на місцевому рівні : [монографія]. / А. М. Третяк, В. М. Третяк, Л. А. Гунько, Ю. В. Лобуцько. – К. : ДП «Комприг», 2016. – 163 с.
7. Третяк А. М., Третяк В. М., Третяк Н. А., Лобуцько А. В. Капіталізація землекористування населених пунктів в процесі зміни їх меж та трансформації видів використання земель: [монографія] / А. М. Третяк, В. М. Третяк, Н. А. Третяк, А. В. Лобуцько. – Херсон : Грінь Д.С., 2016. – 174 с.
8. Третяк А. М., Третяк В. М., Третяк Р. А. Землевпорядне проектування: впорядкування землеволодінь і землекористувань та організація території сільськогосподарських підприємств : навчальний посібник, ч. 3 / [А. М. Третяк, В. М. Третяк, Р. А. Третяк]. // Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2016. – 172 с.
9. Шапоренко О. И. Эколого-экономические аспекты землеустройства в ходе реформирования земельных отношений : [монография]. / О. И. Шапоренко. – Донецк : Норд-Пресс : ДонГАУ, 2003. — 387с.
10. Шапоренко О. І. Управління станом і використанням сільськогосподарських земель у регіоні : [монографія]. / О. І. Шапоренко. — Донецьк : Норд-Пресс : ДонДУУ, 2004. – 503 с.

УДК 631

В.М. Футулуйчук

*кандидат історичних наук, доцент
Інституту управління природними ресурсами*

О.І. Шапоренко

*доктор наук з державного управління,
завідувач кафедри землеустрою та кадастру
Інституту управління природними ресурсами*

Я.Д. Бойчук

*старший викладач кафедри
землеустрою та кадастру
Інституту управління природними ресурсами*

Принципи, завдання та методологічна основа землеустрою

У статті визначено принципи, завдання, методологічні основи та напрямки землевпорядної діяльності, а також зміст землевпорядного проектування на території сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: землеустрій, земельні відносини, принципи, завдання, землевпорядне проектування.

В.Н. Футулуйчук

*кандидат исторических наук, доцент
Института управления природными ресурсами*

О.И. Шапоренко

*доктор наук по государственному управлению,
заведующая кафедры землеустройства и кадастра
Института управления природными ресурсами*

Я.Д. Бойчук

*старший преподаватель кафедры
землеустройства и кадастра,
Институт управления природными ресурсами*

Принципы, задачи и методологическая основа землеустройства в ходе реформирования земельных отношений

В статье определены принципы, задачи, методологические основы и направления землеустроительной деятельности, а также содержание землеустроительного проектирования на территории сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: землеустройство, земельные отношения, принципы, задачи, землеустроительное проектирование.

V.M. Futuluichuk

*PhD in Historical Sciences, Associate Professor
Institute for Natural Resource Management*

O.I. Shaporenko

*Doctor of Science in Public Administration
Head of the Department of Land Management and Cadastre
Institute for Natural Resources Management*

Ya.D. Boichuk

*Senior Lecturer
of the Land Management and Cadastre Department
Institute for Natural Resource Management*

Principles, tasks and methodological basis of land management

The article defines the principles, tasks, methodological foundations and directions of land management activities, as well as the content of land-use planning in the territory of agricultural enterprises.

Keywords: land management, land relations, principles, tasks, land use planning

Постановка проблеми

Унаслідок великих економічних перетворень, руйнування міждержавних зв'язків, докорінної зміни земельних відносин, реформування сільськогосподар-

ських підприємств, що відбулися в 1991-2003 роках, в Україні істотно змінилися організаційно-правові та організаційно територіальні форми власності на землю та інші засоби виробництва. Вони порушили організацію виробництва, знизили ефективність використання земельних, грошово-матеріальних і трудових ресурсів.

У результаті цього істотно збільшилася кількість сільськогосподарських підприємств; порушилися їх межі, площі, організація виробництва і території, знизилися обсяги виконання основних видів робіт щодо підвищення родючості ґрунтів, а також погіршилися умови функціонування галузей рослинництва і тваринництва.

Як наслідок – зменшилися посівні площі і посадки плодово-ягідних насаджень, знизилося виробництво кормів, скоротилося поголів'я тварин.

Таким чином, землеустрій має стати основним важелем держави з управління земельними ресурсами, перешкоджати виникненню перекосів в економіці шляхом організації науково-обґрунтованого перерозподілу, використання і охорони земель.

На жаль, процеси роздержавлення і приватизації земель, що почалися у відповідності з земельною реформою, здійснюються без належного економічного обґрунтування, чітко визначених екологічних вимог, параметрів і критеріїв. До того ж, відсутні законодавчо встановлені механізми тимчасового і постійного вилучення земельних ділянок з господарського обороту. При цьому слід пам'ятати, що фермерам виділялися переважно гірші за якістю і місцеположенням землі, значну частину яких було б правильним вивести із сільськогосподарського використання.

На початок 1990 року система землеустрою в нашій країні склалася повністю. Було відпрацьовано наукове, методичне та організаційно-технічне забезпечення земельних робіт, сформувався теорія і практика землеустрою. Однак, роботи з реформування сільськогосподарських підприємств в Україні в процесі земельної реформи були проведені без належної землевпорядної підготовки і відповідного обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Основам землеустрою, його принципам і завданням присвячені наукові дослідження таких вчених, як С. Н. Волкова [1], М. О. Володіна [2], Д. С. Добряка [3-4], О. Мельничука [5], Ю. М. Рогатнева [6], Г. В. Терзова [7], Р. В. Тихенка [8], А. М. Третьяка [9], О. І. Шапоренка [10-11] та ін. З огляду на аналіз наведених публікацій, слід зазначити, що сьогодні знадобилися скореговані завдання та напрямки землевпорядної діяльності, які багато в чому змінюють методологію і методику землевпорядного проектування.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Раніше землевпорядкування базувалося на постулаті про землю, як головного засобу виробництва в сільському господарстві. Даний підхід, який став панівним, визначає методологію і методику сучасного землеустрою. Тому, актуальною проблемою є розширення методологічних підходів до організації використання землі для задоволення різноманітних потреб суспільства в предметах споживання як створених у процесі виробництва, так і отриманих безпосередньо з природного комплексу.

Формулювання мети статті

Визначення принципів, завдань, методологічних основ, напрямків землевпорядної діяльності та змісту землевпорядного проектування на території сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу

Кардинальні зміни земельних відносин, що склалися за тривалий період землеволодіння та землекористування, та нові соціально-економічні й природоохоронні проблеми визначають новий характер і зміст землевпорядного проектування на території сільськогосподарських підприємств у нижченаведених напрямках [9, 10].

По-перше, територія в межах реорганізованого чи такого, що змінює свій статус сільськогосподарського підприємства, в зв'язку з появою безлічі земельних власників і сторонніх землекористувачів, стає об'єктом спочатку міжгосподарського, а потім вже внутрішньогосподарського землеустрою.

По-друге, центр ваги проектів землеустрою переміщується на вирішення не тільки організаційно-територіальних питань, пов'язаних з утворенням нових і впорядкуванням існуючих землеволодінь і землекористувань, а також у зв'язку з розмежуванням і відведенням земель. А й на правове обґрунтування проекту (встановлення правового режиму та умов користування землею, оформлення прав власності, видачу документів, що засвідчують це право, створення умов для регулювання земельних відносин тощо).

По-третє, в основі проектів міжгосподарського і внутрішньогосподарського землеустрою повинна лежати агроекологічна оцінка території, її придатності для ведення сільськогосподарського виробництва, оскільки частина земель сільськогосподарського призначення з огляду на забруднення, зараженість, деградацію – повинна бути вилучена з обігу, законсервована і не включатися в перерозподіл.

По-четверте, територія сільськогосподарського підприємства, що реорганізується або перебуває в управлінні органів місцевого самоврядування з метою оперативного наведення порядку в первинному обліку, оцінці якості та контролі за використанням земель повинна стати об'єктом як землеустрою, так і земельного кадастру. Це, у свою чергу, дозволяє створити разом з землевпорядними діями надійну інформаційну основу для регулювання внутрішньогосподарських земельних відносин, диференціації плати за землю, її ціни, дивідендів на земельні паї та ін.

По-п'яте, проекти землеустрою за своїм характером повинні бути комплексними, тому що в процесі землевпорядного проектування порушуються питання не тільки організації раціонального використання і охорони землі, а й питання вдосконалення розселення, розміщення, організації і технології виробництва.

З огляду на те, що в процесі землеустрою земля задіяна як природний ресурс, головний засіб виробництва і об'єкт соціально-економічних зв'язків (відносин), землевпорядкування має базуватися на певних принципах, зважаючи на роль землі в суспільному виробництві. До числа основних з них належать такі [1, 7, 10]:

1. Першочергове вирішення природоохоронних завдань, що вимагає виключення з розгляду будь-якого варіанту перерозподілу земель і організації території, що завдають шкоди навколишньому природному середовищу.

2. Максимальний облік природних, еколого-господарських властивостей території і екологічної стійкості окремих її частин при реорганізації землеволодінь, землекористувань і територіальному розміщенні виробництва і його галузей, що зумовлює адаптивний характер землеустрою і його ефективність.

3. Пріоритет природоохоронного і сільськогосподарського землеволодіння та землекористування при перерозподілі земель між категоріями земельного фонду, землевласниками, землекористувачами і орендарями, а також окремими видами угідь, що викликає необхідність обґрунтування при землеустрої рівня інтенсивності використання землі, захисту сільськогосподарських угідь

від вилучення для несільськогосподарських цілей, консервації порушених земель.

4. Дотримання при землеустрої вимог законодавства, що викликає необхідність встановлення певного правового режиму і умов землекористування, суворого дотримання землевпорядного процесу, створення організаційно-територіальних умов для регулювання земельних відносин.

5. Комплексний характер організації території і виробництва, що визначає необхідність забезпечення пропорційності і збалансованості між виділеною землею (з її кількісними і якісними характеристиками) та фондоозбросністю, працезабезпеченням, технічною оснащеністю та іншими параметрами підприємств – все це вимагає своєчасного та обов'язкового створення необхідної виробничої і соціальної інфраструктури для забезпечення процесу виробництва.

6. Екологічна, економічна та соціальна ефективність організації території, що потребує обґрунтування всіх заходів щодо вдосконалення землекористування та землеустрою.

7. Забезпечення стабільності землекористування і збереження стійких елементів організації території (доріг, лісосмуг, сівозмін та ін.), що зумовлює пристосування організації виробництва і праці при землеустрої до організаційно-територіального каркасу.

Однак, у період земельної реформи в Україні перед землеустроєм поставили нові завдання, орієнтовані на здійснення земельної політики держави, і змінюючи кардинальним чином земельні відносини. У цей час основні напрямки землевпорядної діяльності стали включати [5, 9, 11]:

- розробку регіональних програм використання і охорони земельних ресурсів і схем землеустрою з урахуванням містобудівних, екологічних, економічних та інших особливостей території;

- межування земель зі встановленням (відновленням) на місцевості меж адміністративно-територіальних утворень, а також меж земельних ділянок власників землі за єдиною державною системою і їх технічне оформлення;

- складання нових проектів і впорядкування існуючих землеволодінь та землекористувань з усуненням незручностей в розташуванні земель;

- визначення меж земельних ділянок, встановлення меж і відведення земельних ділянок в натурі (на місцевості); оформлення планів (креслень) меж земельних ділянок; підготовку документів для посвідчення прав на земельні ділянки;

- розробку проектів внутрішньогосподарського землеустрою та інших проектів, пов'язаних з використанням і охороною земель;

- розробку робочих проектів з рекультивативної порушених земель, захисту ґрунтів від водної та вітрової ерозії, селів, зсувів, підтоплення, заболочування, висушування, ущільнення, засолення, забруднення відходами виробництва, хімічними і радіоактивними речовинами; робочі проекти мають сприяти поліпшенню сільськогосподарських угідь, освоєнню нових земель, збереженню і підвищенню родючості ґрунтів;

- обґрунтування розміщення і встановлення меж особливо охоронюваних територій;

- закріплення і зміну на місцевості меж міст, селищ та сіл;

- проведення топографо-геодезичних, картографічних, ґрунтових, агрохімічних, геоботанічних, історико-культурних та інших дослідницьких і вишукувальних робіт;

- розробку землевпорядної документації, пов'язаної з ресурсною оцінкою,

використанням і охороною земель, збереженням і розвитком історично складеної господарської діяльності малочисельних народів та етнічних груп;

– складання кадастрових і тематичних карт і атласів стану та використання земельних ресурсів;

– проведення інвентаризації всіх земель і систематичне виявлення невикористовуваних, нераціонально використовуваних і тих, які використовуються не за цільовим призначенням земель;

– проведення земельно-оціночних робіт.

Тому можна сформулювати наступні завдання землеустрою [2-4, 8, 10]:

1. Реалізація земельної політики держави шляхом науково обґрунтованого перерозподілу земель, формування раціональної системи землеволодіння і землекористування з усуненням незручностей у розташуванні земель і забезпеченням соціальної справедливості земельних перетворень.

2. Інформаційне забезпечення правового і економічного механізму регулювання земельних відносин на всіх рівнях господарювання шляхом:

– розробки пропозицій щодо встановлення особливого режиму і умов використання земель, наданих у власність, володіння й користування, включаючи оренду;

– підготовки інформації про кількість, якість і місцезнаходження земель для встановлення їх ціни, плати за використання, відшкодування землевласникам і землекористувачам збитків та втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва при наданні та вилученні земель, виконанні заходів з економічного стимулювання раціонального землекористування;

3. Поділ, відмежування (межування) земель зі встановленням (відновленням) на місцевості меж адміністративно-територіальних утворень, а також територій з особливим правовим режимом в місцях проживання та господарської діяльності нечисленних народів і етнічних груп; територій з особливими природоохоронними, рекреаційними і заповідними режимами меж міст, селищ міського типу і сільських населених пунктів, меж земельних ділянок власників і користувачів землі за єдиною державною системою з правильним юридичним, економічним і технічним оформленням.

4. Здійснення заходів щодо прогнозування, програмування планування, організації раціонального використання та охорони всіх категорій земель, незалежно від форм власності на всіх рівнях.

5. Встановлення меж і відведення земельних ділянок в натурі (на місцевості); оформлення планів (креслень) меж; підготовка документів на право власності на землю, землеволодіння і землекористування.

6. Організація територій сільськогосподарських підприємств зі створенням просторових умов, що забезпечують раціональне функціонування сільськогосподарського виробництва; впровадження прогресивних форм організації праці; вдосконалення складу і розміщення земельних угідь, сільськогосподарських культур, системи сівозмін, сінокосо- і пасовищезмін;

7. Розробка системи заходів стосовно збереження і поліпшення природних ландшафтів, відновлення і підвищення родючості ґрунтів; щодо рекультивации порушених земель і землювання малопродуктивних угідь, захисту земель від ерозії, селів, підтоплення, осушення, вторинного засолення і заболочення, ущільнення і забруднення промисловими відходами й хімічними речовинами, опустелювання, заростання сільськогосподарських угідь чагарником і дрібноліссям, консервації деградованих земель і запобігання інших негативних явищ.

Раціональна організація території, як загальна умова не тільки в здійсненні

економічно вигідного використання землі, а й у попередженні виникнення й розвитку процесів її псування та деградації, передбачається в землепорядних проєктах.

Раніше землепорядкування базувалося на постулаті про землю, як головного засобу виробництва в сільському господарстві. Даний підхід, який став панівним, визначає методологію і методику сучасного землеустрою. Тому, актуальною проблемою є розширення методологічних підходів до організації використання землі для задоволення різноманітних потреб суспільства в предметах споживання як створених у процесі виробництва, так і отриманих безпосередньо з природного комплексу.

Методологічна основа землеустрою – вчення про землю як засіб виробництва – забезпечувало інтереси виробництва. Відповідно, в практиці землеустрою панувала економічна ефективність, основним показником якої виступав термін окупності. Однак, в умовах посилення екологічної і соціальної спрямованості, а також відходу від суто національного характеру землеустрою, теорія ефективної організації використання землі повинна бути значно розширена і поглиблена.

Визнання в якості методичної основи землеустрою вчення про триєдину роль землі як природного комплексу, засобу виробництва і рекреації дозволяє окрім економічної, виділяти екологічну і соціальну ефективність. Екологічна ефективність відображає рівень оволодіння і використання суспільством законів природи. Вона визначає міру використання речовини природи, що забезпечує стале функціонування або бажаний розвиток ландшафтів. Для цього за Ю. М. Рогатневим [6] можна використовувати низку показників. Перший показник повинен відображати окупність витрат речовини та енергії ($T_{ел}$), що вносяться при проведенні землепорядних заходів (B_v), – речовинами, для забезпечення відновлення властивостей землі і необхідного антропогенного генезису, використовуваних для виробництва продукції (Z_v) у відповідності з характером використання землі:

$$T_{ел} = Z_v / B_v. \quad (1)$$

Іншим показником екологічної ефективності ($E_{ел}$) може слугувати оплата внесених в ландшафт речовин речовинами, придатними для споживання людиною або виробництвом:

$$E_{ел} = B_v / Z_v. \quad (2)$$

Окрім того, необхідно розглядати іншу сторону ефективності, що характеризується якістю отриманого ефекту ($K_{п.ел}$). Вона оцінюється шляхом порівняння створюваних (P_n) і нормативних ($P_{н.ел}$) екологічних параметрів систем організації використання землі:

$$K_{е.л.} = P_{п.ел} / P_{н.ел}. \quad (3)$$

Економічна ефективність організації використання землі характеризується показником рентабельності землеустрою ($E_{ЕК}$), терміном окупності капітальних витрат.

$$E_{ЕК} = d / K - E_n + C. \quad (4)$$

Якість створюваних економічних параметрів ($K_{ек}$) визначиться наступним чином:

$$K_{ек} = P_{п.ек} / P_{н.ек}. \quad (5)$$

Соціальна ефективність (E_c) відображає ступінь соціальної значимості землепорядних заходів і характеризується питомим приростом часу активної життєдіяльності (ΔT_j) на одиницю витрат суспільства на реалізацію заходів (T_m):

$$Z_c = \Delta T_j / T_m. \quad (6)$$

Якість створюваних соціальних параметрів (K_c) визначається так:

$$K_c = P_{ц.с} / P_{н.с}. \quad (7)$$

Наведені показники ефективності існують в нерозривному зв'язку, проникаючи один в інший, що випливає з триєдиної ролі землі. Однак, екологічна ефективність є основоположною через те, що передбачає завдання організації використання землі як природного комплексу. Соціальна значимість замикає ряд ефективностей, оскільки відображає задоволення потреб людини, тобто вищу і кінцеву мету будь-якої діяльності. Економічна ефективність є проміжною, відображаючи роль виробництва, як посередника між природою і людиною. Загалом, все це Ю. М. Рогатнев [6] показав у вигляді схеми, з якої можна виділити всі види комплексної ефективності: еколого-економічну, еколого-соціальну, економіко-соціальну, еколого-економіко-соціальну. Один показник не може відображати загальну ефективність. Отже, повинен бути комплексний критерій, вершину якого становить соціальний показник, виражений не тільки у відносних величинах, але й грошовій формі.

Висновки

Для формування стійкого землекористування принципово важливо, щоб воно базувалося на певних принципах, зважаючи на роль землі в суспільному виробництві. До числа основних з них належать такі: першочергове вирішення природоохоронних завдань; максимальний облік природних, еколого-господарських властивостей території і екологічної стійкості окремих її частин; пріоритет природоохоронного і сільськогосподарського землеволодіння та землекористування при перерозподілі земель між категоріями земельного фонду, землевласниками, землекористувачами і орендарями; дотримання при землеустрої вимог законодавства, що викликає необхідність встановлення певного правового режиму і умов землекористування; комплексний характер організації території і виробництва; екологічна, економічна та соціальна ефективність організації території та забезпечення стабільності землекористування і збереження стійких елементів організації території (доріг, лісосмуг, сівозмін і ін.), що зумовлює пристосування організації виробництва і праці при землеустрої до організаційно-територіального каркасу.

Визначено, що в період земельної реформи в Україні перед землеустроєм поставили нові завдання, а саме: реалізація земельної політики держави шляхом науково обґрунтованого перерозподілу земель, формування раціональної системи землеволодіння і землекористування з усуненням незручностей у розташуванні земель і забезпеченням соціальної справедливості земельних перетворень; інформаційне забезпечення правового і економічного механізму регулювання земельних відносин на всіх рівнях господарювання шляхом поділу, відмежування (межування) земель зі встановленням (відновленням) на місцевості меж адміністративно-територіальних утворень; здійснення заходів щодо прогнозування, програмування планування, організації раціонального використання та охорони всіх категорій, земель незалежно від форм власності на всіх рівнях; встановлення меж і відведення земельних ділянок в натурі (на місцевості), оформлення планів (креслень) меж, підготовка документів на право власності на землю, землеволодіння і землекористування; організація територій сільськогосподарських підприємств зі створенням просторових умов, що забезпечують раціональне функціонування сільськогосподарського виробництва та розробка системи заходів щодо збереження і поліпшення навколишнього середовища.

Обґрунтовано, що в умовах посилення екологічної і соціальної спрямованості, а також відходу від суто національного характеру землеустрою, теорія ефективної організації використання землі повинна бути значно розширена і поглиблена.

Література

1. Волков С. Н. Концепция современного землеустройства. (Теоретические и методические основы землеустройства в условиях перехода к новым земельным отношениям) Текст. / С. Н. Волков. – М., 2000. – 459 с.
2. Володін М. О. Принципи і закономірності розвитку земельного менеджменту: історія та сучасність / М. О. Володін // Землевпоряд. вісн. — 2002. – № 1. – С. 29-35.
3. Добряк Д. С. Концептуальні засади розвитку землеустрою / Д. С. Добряк // Землевпорядкування. – 2001. – № 1. – С. 27-32.
4. Добряк Д. С. Стан і перспективи розвитку землеустрою в Україні / Д. С. Добряк // Землевпорядкування. – 2002. – № 2. – С. 22-31.
5. Мельничук О. Сучасні проблеми землеустрою та способи їхнього вирішення / О. Мельничук, П. Чернига // Сучасні досягнення геодезичної науки та виробництва. – Вип. 11. – 2010. – С. 167-170.
6. Рогатнев, Ю. М. Социально-экономические проблемы организации использования земель сельскохозяйственного назначения. (Теория, методология и методика) : автореферат дис. доктора экон. наук ; Ун-т по землеустройству. – Омск, 1993 – 32 с.
7. Терзова, Г. В. Экономика землеустройства : метод. указания / Г. В. Терзова. – Пенза : РИО ПГСХА, 2014. – 105 с.
8. Тихенко Р. В. Землеустрій як наукова основа організації екологобезпечного використання та охорони земельних ресурсів / Р. В. Тихенко, А. М. Колесник // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. – № 3-4. – 2012. – С. 28-32.
9. Третяк А. М. Сучасний землеустрій як самостійна галузь наукового знання / А. М. Третяк // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. – № 1-3. – 2013. – С. 10-18.
10. Шапоренко, О. И. Эколого-экономические аспекты землеустройства в ходе реформирования земельных отношений : [монография]. / О. И. Шапоренко. – Донецк : Норд-Пресс, ДонГАУ. – 2003. – 387 с.
11. Шапоренко, О. И. Земельные отношения и почвоохранная политика в Украине / О. И. Шапоренко // Менеджер. – 2003. – №1(23). – С. 135-141.